

28. Об'єктом розгляду в цій розвідці виступає ізоглоса, утворена ст.-рос. особовим ім'ям *Балсырь* і укр. діал. бойк. апелятивом *бовсірь* 'я. Ст.-рос. *Балсырь*, XVIII ст. – прізвище (ПМДП 57, 267), що, вочевидь, являє собою пізній діалектний варіант (зі зміною ненаголошеного *о* > *а*) до **Болсырь*. Якщо вбачати в **Болсырь* утрачений (?) у російській мові, проте збережений в українських діалектах (пор. бойк. *бовсірь* 'понура, непривітна людина'; Онишкевич 61) архаїчний слов'янський апелятив, утворений за моделлю з суф. формантом *-урь* (пор. **vodyрь* : **voditi* 'водити' та ін.; Ślawski 28), то стає можливою реконструкція лексеми **bъls-урь*, похідної від звуконаслідувального дієслова **bъlsati*, варіантного за типом консонантного розширення кореня до **bъltati*, **bъlkati*, сучасні рефлекси яких (рос. болта́ть, укр. бовкати та ін.) мають семантику 'п'ятякати, базікати', пор. укр. діал. девербатив *бовса* 'базікало' (Пура 34). Бойк. *бовсірь* 'я, вірогідно, семантично еволюціонувало в прямо протилежному до питомого значення напрямку 'базікало, людина, яка багато розмовляє' → 'мовчазна, непривітна людина'.

Чітка внутрішня організація генетичного гнізда з етимомом **bъl-*, до складу якого входили **bъlsati*, **bъltati*, **bъlkati*, виявляється не лише в можливості розширення однієї кореневої основи різними консонантними елементами (*-s-*, *-t-*, *-k-*) для утворення одразу трьох однотипних за структурою дієслів, а й в однотипності утворених від них імен зі значенням 'базікало, людина, що багато говорить, розмовляє'. Пор., із одного боку, паралельні похідні типу **bъlsyрь* < **bъlsati*, **bъlkyрь* (: рос. діал. калузьк. *балáкирь* 'жартівник, людина, яка весело розповідає') < **bъlkati* (: рос. діал. тамбов. *бо́лкать* 'п'ятякати'; ЭССЯ 3, 117, 119; додамо, що форма *балáкирь* явно зазнала впливу з боку дієслова

* Попередні статті цього циклу див.: Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецьк: Донецчина, 2002. – Вып. 8. – С. 273–277 (1–5); *Slavia orientalis*. – 2006. – Roc. LV. – № 3. – С. 393–399 (6–12); Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – Вип. 20. – С. 149–153 (13–16); Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – Вип. 22 (19–23) (у друці); Актуальные проблемы лингвистики. – Сургут, 2010 (24–27) (у друці). Див. також статтю, тематично дотичну до цього циклу: Несколько этимологических иллюстраций к понятию «внутренняя форма слова» (Славянские этимологии) // Компаративістика і типологія в сучасній лінгвістичній науці: Здобутки і проблеми. IX Міжнародний лінгвістичний семінар (Донецьк–Мелекине, 11–14 червня 2010 року): Матеріали. – Донецьк, 2010. – С. 33–35.

на зразок костром. *балáкaть* 'говорити незрозуміло, нерозбірливо'; СРНГ 2, 70, звідки кореневе *-алá-*), рос. діал. владимир. *болта́рь* 'базікало, патякало, пустомолот' (СРНГ 3, 81) < *болта́ть*. З іншого – **bъlsati* > **bъlsunъ* (: рос. Балсуново (кол. Твер. губ.), Балсуны, Болсуны (кол. Черніг. губ.) – назви нас. пунктів; Vasmer RGN I, 255), рос. *болта́ть* > *болту́н*, діал. *бо́лкать* 'базікати' ~ владимир. *болкун* 'брязкальце на кінській збруї' (СРНГ 3, 75).

29. Український закарпатський гідронім *Онтро́са* [Онтри́оса] (потік, л. Ріки п. Тиси л. Дунаю; СГУ 399), наскільки дозволяє стверджувати зібраний матеріал, не має аналогів у слов'янському апелативному словнику, тому логічним видається спрямування пошуків споріднених утворень за межі слов'янського світу. На наш погляд, зазначена форма може бути елементом східнороманського лексикону, зокрема, її ймовірно розглядати як результат фонетичного спотворення (чи просто неправильного запису) гідронімізованої в мовленні румунського населення Закарпаття синтагми (словоформи) *între şa* (*şed*), де перший компонент – 'між', другий – 'сідло' (PPC 468, 821, 823). Буквально – 'міжгір'я', 'гірська сідловина', тобто наявна вказівка на географічну орієнтацію в умовах гірського рель'єфу. Пор. типологічну паралель у народній латині **intersellum iz sella* 'сідло' + префікс *inter-* (наведена за: Skok 47), територіальні варіанти якої стали тією основою, на якій сформувалася румунська мова.

30. Діалектний лексикон північнослов'янських мов містить групу формально й семантично близьких утворень, різниця між якими полягає лише в типі консонантного компонента, що передує суфіксу, пор., з одного боку, рос. псков. *во́лтух* 'пришелепкувата людина, простакувата, довірлива людина', 1855 р. (СРНГ 5, 76) ~ кашуб. *volpviux* 'йолоп, дурень', 'незграбна людина' (Lorentz 709) ~ чes. **Volduch* – особове ім'я (Svoboda 309), з іншого – рос. тул. *валду́й* 'пришелепкувата людина, дурень', 'йолоп' (СРНГ 4, 21) ~ курськ. *Валту́й* – прізвище, 1900–1902 рр. (СРНГ 4, 30). Щоправда, останню пару слів можна зіставляти лише за умови, що валду́й не є місцевою формою до більш поширеного *оболду́й*, яке пов'язане з *оболде́ть* (Фасмер III, 105: із посиланням на Преображенського).

Розгляд кінцевого сегмента *-ух/-их-* як суфікса дає підстави для виділення в цих словах основ, у яких варіюється кінцевий приголосний *-t/-d/-p-*, і ця варіантність дозволяє, по-перше, припустити спорідненість зазначених слів, а по-друге, генетично співвіднести їх із дієслівною лексикою, котра має аналогічну структуру основи, пор.:

1) рос. діал. калузьк., курськ. *валту́зиться* 'битися', 'боротися', (брян.) 'копирсатися', калузьк. *валту́ситься* 'битися' (СРНГ 4, 30), яросл. *волто́зиться* 'боротися, битися, вовтузитися', *валту́зиться* 'боротися, битися', (іван.) 'порпатися, повільно робити щось', в'ят. *во́лтошиться*, *волтошиться* 'клопотатися, бентежитися', 1858 р. (СРНГ 5, 75, 76), сибір. *валто́шиться* 'довго, повільно робити щось; поратися по господарству, метушитися' (СРГС 116);

2) краснояр., сибір. *валдо́хатъ* 'запопадно, старанно працювати' (СлРГКК 45; СРГС 115).

У вітчизняній етимологічній літературі дієслова на зразок рос. діал. *волтѡзиться* кваліфікуються як деривати від якогось давнього східнослов'янського дієслова (ЕСУМ 1, 412: без уточнення твірної основи). Близького погляду щодо словотвору російських дієслів із елементом *-т-* у структурі дотримується й Л.В. Куркіна (Куркина 167), яка слушно виділяє в них експресивні суфікси *-ош-*, *-ож-*, *-оз-* і пропонує вважати твірною для них основу **vѣl-t-*, збережену в чес. діал. *vltat* 'хвилюватися, виплескуватися' (етимологічно тотожне слов'ян. **valъ*, **valiti*). Беручи до уваги можливість модифікації в праслов'янську добу одного кореневого етимона на плавний сонант різними консонантними суфіксами/детермінативами (пор. вище форми **bъlsati*, **bъltati*, **bъlkati* ~ **bъl-*), доцільно припускати паралельне формування кількох дієслівних основ із базовим **vѣl-*, а саме – **vѣl-t-/vѣl-d-/vѣl-p-*. Від цих дієслів і були утворені **vѣlt-uxъ/vѣld-uxъ/vѣlp-uxъ* : **vѣlt-ijъ/vѣld-ijъ* (?), тобто прототипи сучасних рос. *волтух*, чес. **Volduch*, кашуб. *volpvux* і рос. *Валтуй*, *валдуй*.

Запропонована етимологія зазначених слов'янських лексем підтримується також із боку семантики, зокрема, на можливість розвитку значення 'битися, боротися, вовтузитися, клопотатися, метушитися', 'копирсатися, порпатися, довго, повільно робити щось' → 'йолоп, дурень', 'незграба' вказують: а) близька аналогія співвідношення значень в укр. *пѡрпати* 'розгрібати', *пѡрпатися* 'ритися, колупатися' ~ діал. *порплічка* 'нікчемний чоловік, який удає із себе щось путнє' (ЕСУМ 4, 527) = 'дурень, йолоп'; б) приклад зі слвн. *obalten* 'кволий, незграбний (про людину)', 'широкий (про одяг)', яке пов'язане відношеннями спорідненості з чес. діал. *vltat* 'хвилюватися, виплескуватися' (Куркина 167), тобто 'хвилюватися' і 'метушитися, клопотатися' та под. просто конкретизують поняття неупорядкованого, різноспрямованого руху.

На завершення відзначимо, що з формального боку розглянуті лексеми можливо зіставляти з такими слов'янськими топонімами, як: чес. *Voltuš*, 1565р. (Profous, Svoboda 606), д.-кашуб. *Woltin*, 1212 р., *Woltina*, 1235 р., *Woltyn*, 1242р. (р-н Західного Помор'я; Lorentz SNH 140). Щодо розвитку **ъ* у групі *tѣlt* у кашубських прикладах (у тому числі в *volpvux*) пор. *Colpin*, *Cholpin*, 1283 р. – назва озера під Гданьськом (у пізніших записах – *Culpyn*, 1342 р.) < псл. **kъlръ* (докладніше див.: Lorentz GP 108).

31. Походження таких соматичних термінів, як рос. діал. яросл. *ича* 'стравохід тварин (корови, вівці і т. ін.)' (СРНГ 12, 274) та блр. діал. еч. род. в. *-ы* 'стравохід' (у тварин)' (Зубрыцкі 137), в етимологічній літературі зорієнтовано на псл. **ęša/*ęсь* ~ **ękt'i* 'гнути, згинати' (Іліади 157), що видається передчасним з огляду на слабку обґрунтованість припущення про називання органів (і їхніх частин) травлення словами зі значенням вигину, нерівності. Аналізуючи походження одиниць цієї лексико-семантичної групи в різних мовах, потрібно враховувати випадки творення деяких із них від слів зі значенням 'внутрішній', 'розташований усередині' (пор., наприклад, рос. *внутренности*, укр. *нутроці* та ін.), й оскільки на слов'янському ґрунті ми не знаходимо

формально близьких до рос. *йча*, блр. *еч* лексем із відповідним значенням, то вважаємо за доцільне шукати їх у неслов'янському оточенні російських і білоруських говірок. Ці східнослов'янські діалектизми ймовірно пояснювати як запозичення зі словника тюркомовних народів, а джерелом запозичення можна вважати тюрк. форми на зразок татар. діал. *ич* 'нутрощі', 'нутро', а також 'живіт', 'кендюх', 'череві' та ін. (перелік споріднених утворень див.: Севортян 388–389). Пор. у зв'язку з цим зауваження В.А. Меркулової щодо репрезентації тюркізмів у всіх діалектах російської мови (вони представлені ще й у багатьох ідіомах інших східнослов'янських мов), що відрізняє цей шар запозичень від, наприклад, балтизмів і фіно-унгаризмів, обмежених певним ареалом (Меркулова 81).

32. Для первісної структури серб. *gústa* 'слиз' (Мичатек 66), відсутнього в етимологічному словнику П. Скока, можна запропонувати два тлумачення. Перше передбачає розгляд його як **gys-ta* < **gyd-ta* – дериват від основи **gyd-* (< і.-є. **gūd-*), репрезентованої ще в **gydъ*, укр. *гид* 'гидота, бридота' і под. (ЕССЯ 7, 220), пор. з іншим вокалізмом іран. **gas-ta-* < **gad-ta-*, яке виступає дієприкметником perf. до **gand-/gad-* 'поганий, гидкий', 'капостити' (Расторгуева, Эдельман 145: зазначають, що більш рання історія цієї основи дискусійна, й наводять серед інших версію В.І. Абаєва, який пов'язує іран. корінь зі ст.-сл. *гадь*, рос. *гад*, *гадить*, *гадкий*; Абаев 542), а також парфян. *gast* 'гниль', котре подають у гнізді **gand-/gad-* (Расторгуева, Эдельман 147).

Відповідно до другого тлумачення серб. *gústa* 'слиз' виступає пізнішим граматичним варіантом до **gúst* = псл. **gvstъ*, род. в. -i, що також належить до словотвірно-етимологічного гнізда з основою **gyd-*. Цю основу на -i (**gvstъ* < **gūd-ti-*), зважаючи на іменну природу інфінітива, можна розглядати як прототип для **gyditi* до його тематизації, тобто **gydti* > **gyditi* (у період, коли група *dt* (> *tt*) ще не змінилася у *st*), пор. аналогічну ситуацію, представлену, наприклад, у **mazti* > **mazati* (ЕССЯ 18, 31).

Отже, виділення в серб. *gústa* кореня **gyd-* дозволяє: а) витлумачити семантику 'слиз' (у цьому конкретному випадку) як наслідок еволюції 'те, що викликає відразу, огиду' (таке значення для **gydъ* відновлюється в ЕСУМ 1, 504); б) припустити, що ареал дериватів із цим стимоном не обмежується територією західно- й східнослов'янських мов (пор., наприклад, статті в ЕССЯ 7, 220–221, де праформи **gyditi*, **gydъ*, **gydъкъъ* відновлюються винятково на північнослов'янському матеріалі); в) констатувати доцільність подальших пошуків реліктових похідних із коренем **gyd-* у південнослов'янських мовах, де відзначені утворення зі спорідненою основою **gyzd-* (належить до генетичного гнізда **gad-/gyd-/gvazd-*), рефлексів котрої мають значення 'прикрашати', 'наряджати', 'гарний', 'ошатний', 'прикраса', пор. схв. стар. рідкісн. *gizd* 'прикраса' поряд із д.-чес. *hyzd* 'гидота' (ЕССЯ 7, 223–224), що семантично наближене до серб. *gústa* 'слиз'.

Абаев – *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – 657 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974–2010. – Вып. 1–35.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.

Зубрыцкі – *Зубрыцкі С.* З лексікі вёскі Шклянцы // Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы. – Мінск: Выд-ва БДУ імя Ул.І. Леніна, 1960. – С. 137–149.

Илиади – *Илиади А.И.* Основы славянской этимологии. – К.: Довіра, 2005. – 271 с.

Куркина – *Куркина Л.В.* Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики = *Narečna struktura praslavanskega jezika v luči južnoslovanske leksike.* – Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1992. – 261 с.

Меркулова – *Меркулова В.А.* К проблеме потенциального тюркизма // Этимология. 1985. – М.: Наука, 1988. – С. 81–86.

Мичатек – *Мичатек Л.А.* Дифференциальный сербско-русский словарь. Имена географические. – СПб., 1903. – 757 с.

Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с.

ПМДП – Памятники московской деловой письменности XVIII века / Изд. подг. А.И. Сумкина, под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1981. – 319 с.

Пура – *Пура Я.О.* Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. – Рівне: Геогр. т-во УРСР. Рівнен. відділ., 1990. – Т. I. – 206 с.

Расторгуева, Эдельман – *Расторгуева В.С., Эдельман Д.И.* Этимологический словарь иранских языков. – М.: Восточная литература, 2007. – Т. 3. – 493 с.

РРС – Румынско-русский словарь / Под ред. Б.А. Андрианова и Д.Е. Михальчи. – М.: ГИИС, 1953. – 978 с.

СГУ – Словник гідронімів України / Ред. А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1979. – 780 с.

Севортян – *Севортян Э.В.* Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные). – М.: Наука, 1974. – 770 с.

СлРГКК – Словарь русских говоров северных районов Красноярского края: Изд. 2-е. – Красноярск, 1992. – 345 с.

СРГС – Словарь русских говоров Сибири: В 4 т. / Под ред. А.И. Федорова. – Новосибирск, 1999. – Т. I. – 414 с.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – Л.: С.-Петербург: Наука, 1965–2006. – Вып. 1–40.

Lorentz – *Lorentz F.* Pomoranisches Wörterbuch. – Berlin: Akademie-Verlag, 1971. – Bd III/1. – 305 p.

Lorentz GP – *Lorentz F.* Gramatyka pomorska. – Wrocław, 1958. – Т. I, cz. 1: Fonetyka. – 503 s.

Lorentz SNH – *Lorentz F.* Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorz zachodnie). – Berlin: Akademie-Verlag, 1964. – 150 p.

Profous, Svoboda – *Profous A., Svoboda J.* Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. – Praha: ČSAV, 1957. – D. IV. – 631 s.

Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: JAZU, 1971. – Knj. I. – 790 s.

Slawski – *Slawski F.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod red. F. Slawskiego. – Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1976. – Т. II. – 367 s.

Svoboda – *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. – Praha: ČSAV, 1964. – 321 s.

Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1962–1980. – Bd I–X.